

Svetlana Tolstaja keskendub ajale ja sõnale

Svetlana Tolstaja tähistas 14. detsembril 2023 oma 85. sünnipäeva eri maade slavistide, keeleteadlaste, folkloristide, usuteadlaste ja etnograafide seas ning selles distsipliinide mitmekesisuses on päevakangelasel endal suur teene. Suur slavist ja keeleteadlane, Venemaa Teaduste Akadeemia akadeemik, Serbia ja Poola Teaduste Akadeemia välisliige, Slavistide Rahvuskomitee liige Svetlana Tolstaja juhib Moskva etnolingvistilist kooli ning on tegev paljude Venemaa ja rahvusvaheliste teadusväljaannete toimetuskolleegiumides. Alustanud puhtkeeleliste teemadega (slaavi fonoloogia, morfoloogia, grammatika) ja laiendades järk-järgult oma uurimistöö ulatust pühendab ta kogu oma aja ja energia teadusele ja haridustööle. Tema loominguline elu on tihedalt seotud Venemaa Teaduste Akadeemia Slavistika Instituudiga, samuti teeb ta koostööd teiste akadeemiliste asutuste ja ülikoolidega nii Venemaal kui ka välismaal.

Suurt rolli Svetlana Tolstaja elus ja teadustöös etendas liit Nikita Tolstoiga, kellega koos arendas ta välja eelkõige uue teadusliku suuna – slaavi etnolingvistika. Pärast Nikita Tolstoi surma jätkas ta ühiselt alustatud entsüklopeedilist tööd (etnolingvistiline sõnaraamat “Slavjanskije drevnosti” 1–5) ning andes välja Nikita Tolstoi seni avaldamata töid.

Kolleege hämmastab Svetlana Tolstaja ammendamatu teadushuvi, millega võib olla seletatav tema uurimuste kõikehõlmavus. Võime probleeme täpselt sõnastada, valida ja koguda analüüsi jaoks kolossaalset materjali on ühendatud hämmastava jõudlusega. Ta ei jäta tähelepanuta ühtki algatust, pakkudes välja ja noppides kolleegidelt uuenduslikke ideid, toetades noori teadlasi eri linnadest ja riikidest. See huvi kajastub ka Tolstaja bibliograafias, kus on ligi tuhat nimetust, sealhulgas hulgaliselt retsensioone, tõlkeid, kroonikat, juubelikirjutisi, aga samuti töid, mille juures Svetlana Tolstaja osales toimetajana. Lisaks on ta esinenud ettekannetega paljudel konverentsidel, kongressidel, seminaridel, sümposiumidel.

Peatume üksikasjalikumalt ainult mõnel Svetlana Tolstaja peateemal, mida võib tinglikult liigitada pealkirjade “Aeg” (selle kalendaarne kehastus) ja “Sõna” alla.

Juubilari teadustöös on kesksel kohal slaavi kalendri uurimine. Esimesed rituaal aastat käsitlevad kirjutised avaldas ta 1970. aastate lõpus ja 1980. aastate alguses, kui Polesjesse korraldatud ekspeditsioonidel oli süstemaatiliselt kogutud rikkalikku materjali (Polesje kalendri küsimustiku koostas Svetlana Tolstaja). Pärast koos Nikita Tolstoiga kirjutatud viit artiklit ilmastikuga seotud tavadest Polesjes ja Serbias, mis said rituaalikomplekside kirjeldamise eeskujuks, siirdus Svetlana Tolstaja kalendrituaalide juurde. Esimestes selleteemalistes artiklites keskendus ta rituaalse aja uurimise teooriale, kirjeldades Polesje piirkonna rahvakalendrit, Kupala ja Mareni rituaalide vormilist varieeruvust ning analüüsis kristliku ja rahvaliku (paganliku) kalendrikompleksi omavahelisi seoseid. Aastail 1984–1995 ilmus eraldi fragmentidena “Polesje rahvakalender. Etnodialekti sõnaraamatu materjalid”. Omaette žanri moodustavad

entsüklopeedilised artiklid, mis nõudsid lühidust ja samas ülevaatlikkust, sõnastuse täpsust ning doseeritud, kuid esinduslikku illustratiivset materjali. Etnolingvistilises sõnaraamatus “Slavjanskije drevnosti” (“Slaavi muistised” 1–5, Moskva, 1995–2012) avaldas ta üle 40 artikli (osa kaasautorluses), mis on pühendatud nädalapäevadele, kuudele, kalendrile ja tähtpäevadele. Kalendrituaalid esinevad ühel või teisel moel peaaegu kõigis Svetlana Tolstaja pärimuskultuuri ja slaavlaste mütoloogiat käsitlevates artiklites: vt “Slavjanskije drevnosti” artikleid “Nõid” (koos L. Vinogradovaga), “Saiake” ja “Mõistatused” (koos I. Sedakovaga) jne.

Pole sugugi juhus, et esimene etnolingvistiline monograafia, mis sisaldas Svetlana Tolstaja eri väljaannetes ilmunud artikleid, oli pühendatud just kalendrituaalidele (“Polesje rahvakalender”, Moskva, Indrik, 2005). Nagu autor kirjutab, on “rahvakalendri sisuliseks aluseks aja mütoloogiline tõlgendus, püha, puhta, hea ja ebapuhta, kurja, ohtliku aja eristamine” (lk 10). Aeg on üks keskseid mõisteid, mille analüüsi juurde Svetlana Tolstaja pidevalt naaseb, uurides sellega seotud maagiat, sümbolikat, semiootilisi ja aksioloogilisi aspekte.

Tema tööd on andnud tõuke pühadetsükli põhjalikuks etnolingvistiliseks uurimiseks ning kalendrituaalide etnodialektiliste sõnaraamatute loomiseks paljudes Venemaa teaduskeskustes.

Suures osas keskendub Svetlana Tolstaja teadustöös keele ja kultuuri vastasmõjule, nende ristumiskohale. Eelkõige pöörab ta semasioloogiat, etümoloogiat ja leksikoloogiat käsitlevates töödes tähelepanu keelelisele kontekstile, nii laiale kui ka vahetule sõnakasutuse situatsioonile. Erilisel kohal on sel juhul keelevälised kontekstid (kombetalitused, uskumused, folkloor).

(Etno)lingvistilistes töödes jälgib sõnale keskendunud Svetlana Tolstaja kolme peamist suunda. Tema enda terminoloogiat kasutades: “sõnalt sõnale”, “mõttelt sõnale” ja “sõna kultuuri kontekstis”, ehk teisisõnu: semantiline tüpologia ja rekonstruktsioon, leksikaalne tüpologia ja kultuurisemantika.

Konkreetsete sõnade semantikat käsitlevad artiklid avavad terve leksikaalsete tähenduste maailma, mida emakeele kõnelejad tavaliselt tunnetavad. Mõnikord on tähendusi raske eristada just peente varjundite tõttu, mis ilmnevad teatud kontekstides pooltoonide, voolavuse, kattuvuse, uuritava ja sellega seotud või sünonüümse sõna segunemise tõttu. Need artiklid on nagu detektiivilugu, kus uurija otsib ebaselgeid tähendusi ja toob need päevavalgele. Mõnede sõnade tähenduse lähenemine ei tundu ilmne, nende tuvastamiseks on vaja uurija erilist taiplikkust.

Etümoloogia uurimisel on semantiline rekonstrueerimine väga oluline. Svetlana Tolstaja sõnul peaks etümoloogilise sõnaraamatu iga artikli loomisele eelnema sõna kõigi tähenduste üksikasjalik kirjeldus erinevates kontekstides ja erinevates diskursustes, seejärel tuleks neid tähendusi uurida võrdlevas ajaloolises semasioloogilises aspektis, st tuleb paljastada semantilise tuletamise mustrid, kirjeldada motivatsioonimudeleid,

paradigmaatilisi seoseid jne ning taastada konkreetsete sõnade tegelik tähenduslugu. Sageli viivad semantilised uuringud Svetlana Tolstaja etümoloogiliste uuringute juurde.

Sõnauuringute teine valdkond – leksikaalne tüpologia on samuti Svetlana Tolstaja töödes väga esinduslik. On uuritud toidu ja toitumise, armastuse, eksimise, nime, liikumise, kannatlikkuse ja sallivuse sõnavara, samuti kultuurilisi mõisteid: saatus, hing, patt, surm, vanne, needus jne. Sisuliselt on see omamoodi slaavlaste vaimse ja ainelise kultuuri seletav sõnastik, milles erinevalt etnolingvistilisest sõnaraamatust pööratakse rohkem tähelepanu keeleanalüüsile – semantikale, pragmaatikale, etümoloogiale.

Kolmas oluline valdkond, kuhu Svetlana Tolstaja on panustanud palju nii praktiliselt kui ka teoreetiliselt, on rahvakultuuri keele uurimine: asjade sümboolne keel (riietus, peegel, luud, pärg), arvukategooria (loendamise mõiste, paaris-paaritu, binaarsuse ja korduse semantika), ruum, aeg, hinnangud ja väärtus, sugulus jne.

Etnolingvistika teoreetilisi aluseid arendades süstematiseeris ja täpsustas Svetlana Tolstaja akadeemik Nikita Tolstoi sõnastatud “laia” etnolingvistika ideid, näiteks seisukohta reaalsuste ja tegude esitusviiside mitmekesisuse kohta pärimuskultuuris; ta määratles ja kirjeldas ka slaavi kultuuri ühisuse kriteeriume ja palju muud. Svetlana Tolstoi nimetab slavistika etnolingvistilise uurimistöö ühe eesmärgina keele semantilise poole struktuuri mõistmist.

Tema töödes võib leida palju huvitavaid lingvistika arengu seisukohalt olulisi teaduslikke oletusi. Nii tuleks tema sõnul sõna algse tähenduse otsimise asemel keskenduda sõnade mitmetähenduslikkusele.

Oskus vaadelda slaavi etnolingvistilist uurimistööd tervikuna, võtta omaks kogu selle laius ja sügavus ning tunnetada selle dünaamikat on andnud Tolstajale võimaluse näha väljavaateid ja oskuse sõnastada slaavi pärimuskultuuri ja keele uurimise vahe-tuid ja pikaajalisi eesmärke. Nende hulka kuuluvad rahvaluule ja mütoloogia motiivide registri koostamine, rahvakultuuri mitteverbaalsete vormide ja žanrite (kombetalitused ja uskumused) motiivide register, etnolingvistiliste atlaste koostamine, mütoloogilise sõnavara etümologia uurimise süstematiseerimine jne.

Svetlana Tolstaja tegeleb pidevalt mahukate projektidega – tänavu kevadsuvel ilmus raamat slaavi sõnamoodustuse süntaktilistest alustest, lisaks uurib ta põhjamaist matuseitku ja ilmselt veel midagi, millest saab kolleegidele kasulik ja nauditav lugemine.

Irina Sedakova, Marina Valentsova
Venemaa Teaduste Akadeemia Slavistika Instituudist
Tõlkinud Asta Niinemets